

UDK: 272-1-183-185
272-676-677:3(093.2)
272-732.2 Franciscus, papa
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: prosinac, 2021.

Boris VULIĆ

Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
Petra Preradovića 17, p. p. 54
HR - 31400 Đakovo
vulic@me.com

ODNOS SVEOPĆEG I KRŠĆANSKOG BRATSTVA U SVJETLU ENCIKLIKE *FRATELLI TUTTI*

Sažetak

Ovim radom želi se pristupiti enciklici pape Franje Fratelli tutti pitajući se kakav je odnos između sveopćeg bratstva i kršćanskog bratstva. Iako se enciklika ne bavi izravno tim pitanjem, našim ćemo pokušajem ponuditi doprinos proširenju tema iz enciklike. Potom ćemo u sljedećem koraku prikazati fenomenologiju (kršćanskog) bratstva u misli Josepha Ratzingera (odnos brata i nebrata), Karla Rahnera (rizik istinskog bratstva), Michela de Certeaua (stranac i jedinstvo u različitosti) te Marcella Pera (problemi i perspektive dijaloga između religija). Završni dio elaborira temeljnu tezu da kršćansko bratstvo ne uništava, već pretpostavlja i usavršava sveopće bratstvo ljudskoga roda te je zato kršćansko (crkveno) bratstvo znak i sredstvo bratstva svih ljudi.

Ključne riječi: *bratstvo, papa Franjo, enciklika Fratelli tutti, Joseph Ratzinger, Karl Rahner, Michel de Certeau, Marcello Pera.*

Uvod

Pojam bratstva, koje dakako uvijek uključuje i sestrinstvo, kao opće mjesto i teološka kategorija, nema jednoznačni smisao. Bratstvo se pojavljuje u obitelji, ali i izvan nje i to ne samo u analognom smislu. Horizont bratstva nije uzak i to znači da ga je bolje opisivati negoli ga precizno definirati odnosno ograničiti. Ipak to ne znači da je pojam bratstva posve neodređen jer bi iz toga slijedilo da je nebitan. Ljudsko nam iskustvo govori da brat i sestra imaju važnu ulogu za zrelost ljudske osobe, ali i to da krvna veza nije jedini i isključivi ujedinjujući princip bratstva. Valja odmah uočiti razliku brata i prijatelja koja otkriva važnost bratstva. Dok čovjek prijatelja izabire, brat mu je uvijek na neki način zadan, odnosno darovan. Time smo ujedno i načeli probleme bratstva. Bratstvo zna biti teško i bremenito. Zapravo je svako bratstvo, na ovaj ili onaj način, dar i zadatak koji nužno prolazi teške faze i oštre zavoje na kojima se samo bratstvo može i raspasti.

Francuska je revolucija svojom trijadom *sloboda – jednakost – bratstvo* samom bratstvu pridala kolosalno značenje za ljudski rod. No, daljnji razvoj trijade pokazuje da se bratstvo u međuvremenu nije implementiralo ni blizu kao što je to postignuto sa slobodom i jednakošću. Čovjek se danas samoodređuje kao slobodan i kao jednak s drugima, ali ne nužno i kao brat ili sestra drugih. Bratstvo je tako ostalo neostvareno obećanje modernih vremena.

Za teologiju, i uopće za život Crkve, bratstvo je vrlo važan pojam. Posebno je očuvan u liturgijskom kontekstu Crkve – tamo se zajednica sabrana pred Bogom prepoznaje kao zajednica braće i sestara. Iako to priznanje često ostaje na deklarativnoj razini, ono nije puka metafora. Ako je Božje očinstvo mjera i tumačenje svakog ljudskog očinstva, onda je i kršćansko bratstvo uzor i model svakog ljudskog bratstva. Teološki gledano, prva su stoljeća kršćanstva bila osobito pozorna spram kršćanskog bratstva, da bi se potom življeno bratstvo počelo stanjivati i izjednačavati samo s redovništvom odnosno svećeništvom. To reduciranje doprinijelo je da se bratstvo u konkretnosti života kršćanskih vjernika doživljava kao slika koja svoje osiguranje ne pronalazi izvan liturgijskog slavlja.

S papom Franjom nastupaju naglasci koji daju novo svjetlo i svježinu pojmu bratstva. Ako bismo trebali izdvojiti pet ključnih riječi pontifikata pape Franje, onda bi se među njima svakako trebala naći riječ *bratstvo*. Štoviše, to je riječ koja je ključna za čitav Franjin život, pa i prije negoli je postao rimski biskup. Čak se može govoriti da je bratstvo zapravo stil pape Franje, pri čemu se pod 'stilom' ne misli samo na formu nego na bit i navještaj njegove papinske službe.¹ Doista je pregršt Franjinih riječi, djela, pothvata i gesta koje govore o bratstvu, pozivaju na njega i žele izgrađivati bratstvo među ljudima.² U svemu se tome prodorno ističe njegova enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu. Naslovio ju je riječima sv. Franje *Fratelli tutti* i datirao o njegovu spomendanu 3. listopada 2020. godine. Ovim radom želimo pristupiti toj enciklici pitajući se

¹ Usp.: Enzo BIANCHI, „Prefazione”, Christoph THEOBALD, *Fraternità. Il nuovo stile della chiesa secondo papa Francesco*, (Magnano: Qiqajon, 2016.), 7-11.

² Tako je, na primjer, svoje prve papinske poruke za Svjetski dan mira posvetio bratstvu: Papa FRANJO, „Bratstvo – temelj i put za mir”, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 142, 1 (2014.), 4-9; Papa FRANJO, „Ne više robovi nego braća”, *Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije* 143, 1 (2015.), 78-81. Vrijedi upozoriti na to da su Ujedinjeni narodi ustanovili Međunarodni dan ljudskoga bratstva, koji se prvi put obilježio 4. veljače 2021., na drugu obljetnicu Deklaracije o ljudskom bratstvu za mir u svijetu i zajednički suživot, koju su 2019. u Abu Dhabiju potpisali papa Franjo i veliki imam kairskog sveučilišta Al-Azharah Ahmad Al-Tayyeb.

kakav je odnos između sveopćeg bratstva i kršćanskog bratstva. Iako se enciklika ne bavi izravno tim pitanjem, našim ćemo pokušajem ponuditi doprinos proširenju tema iz enciklike. Potom ćemo u sljedećem koraku prikazati fenomenologiju bratstva u misli Josepha Ratzingera, Karla Rahnera, Michela de Certeaua te Marcella Pere. Time ćemo dodatno osvijetliti uvide do kojih smo došli razmatrajući osnovne teološke naglaske bratstva u enciklici *Fratelli tutti*.

1. Bratstvo prema *Fratelli tutti*: osnovna težišta

Ono što prvo valja istaknuti kad se govori o bratstvu u enciklici *Fratelli tutti*, jest to da je ovdje riječ o *otvorenom bratstvu*.³ To je bratstvo koje, prije nego što ga se odredi, omogućuje ispruženu ruku, poštovanje i nadasve ljubav prema doslovno svakoj osobi. Je li ovim enciklika unaprijed stavljena na put utopije? Odgovor ovisi o tome kako se razumije i živi sama (kršćanska) ljubav. Je li ona doista univerzalna, koja je u kršćanstvu otvorena čak i prema neprijateljima? Je li ta ljubav kadra voljeti one blizu, ali i one daleko? Može li ljubav nadići sve zemljopisne i prostorne prepreke? Ako ne može, onda je otvoreno bratstvo utopija. Ako barem postoji nada da može, onda je otvoreno bratstvo moguće. Bratstvo u enciklici *Fratelli tutti* je, dakle, bitno povezano s ljubavlju. Bratstvo i jest univerzalna dimenzija ljubavi koja je otvorena svima.⁴

Naravno da tako shvaćeno bratstvo ne postiže dovoljnu političku težinu da bude stvarno zastupano i da se u današnjem kontekstu ono ne podrazumijeva jer se u mnogim segmentima društva uočava porast ravnodušnosti, ignoriranja kao i odbacivanja drugih i drukčijih. Svijest o bratstvu među ljudima obratno je proporcionalna tehnološkom približavanju čovječanstva. Sve je više potrošača i promatrača, a sve manje braće. Prividna umreženost virtualne stvarnosti skriva golemu distancu, kao i raskol među ljudima. Ta distanca i raskol znak su i potvrda rastućeg individualizma, egoizma i primata uskih interesa pod svaku cijenu. Upravo u takvu ambijentu Papa se usuđuje ponuditi *novi san* o nekom drugom svijetu, odnosno o bratstvu koje neće biti samo deklarativno i prigodno, nego će čovjeku vratiti *užitak bratstva* – sreću i radost zbog postojanja stvarnoga *mi* koji je otvoren za sve ljude.⁵

³ Papa FRANJO, *Fratelli tutti. Enciklika o bratstvu i socijalnom prijateljstvu* (= FT), (Zagreb: kršćanska sadašnjost, 2020.), br. 1.

⁴ Usp.: FT 6.

⁵ Usp.: FT 6, 33, 127.

Vrhovni zakon bratske ljubavi Papa predstavlja kao temeljni izvor za dostojanstvo svake ljudske osobe, koje je neotuđivo i neovisno o podrijetlu, boji kože ili religiji.⁶ Priznati i podržavati dostojanstvo svakog čovjeka kao osobe, ostaje nepotpuno, bez težine i na korak do lamentiranja ako istodobno nije praćeno ljubavlju prema tom čovjeku kao vlastitom bratu ili sestri.

Već nam dosadašnji uvidi pomažu razumjeti zašto je Papa izabrao evanđeosku prisposobu o milosrdnome i dobrom Samarijancu (usp.: Lk 10, 25-37) kao temeljni svetopisamski tekst koji stavlja pred sve ljude dobre volje i njihovu pozornost. To je poglavlje naslovio *Stranac na cesti* i u njemu najsnažnije odjekuje konstatacija da je „ljubavi nevažno dolazi li ranjeni brat odavde ili odande”.⁷

U prisposobi je riječ o ranjenom čovjeku kojega su napali razbojnici te ga ostavili da leži kraj puta. Pokraj njega prolazi nekoliko osoba – vide ga, ali ga zaobilaze. Te su osobe pripadnici ondašnje elite i nalaze se na važnim društvenim položajima, ali su odviše ravnodušni. Oni su bili *netko*, imali su svoje uloge u svijetu i njihov ih je identitet odvajao od drugih, dok je ranjenik za njih bio *nitko*.⁸ U njima nema stvarne brige za opće dobro koje se utjelovljuje u brizi za ranjena čovjeka. Tu je brigu iskazao samo jedan – dobri Samarijanac, koji nije poznavao unesrećenoga, čak je i sam bio stranac na tome mjestu, ali je strancu bio spreman pokloniti svoje vrijeme, pozornost, snagu, osjećaje i novac. Također, umio je, što je jako važno, ostaviti po strani sve razlike koje su dolazile iz činjenice da su Samarijanci bili omraženi Židovima i obratno. Jednom riječju, darovao mu je dio sebe i tako mu povratio dostojanstvo i spasio ga od smrti, a da za to nije očekivao zahvalnost i uzvrat. Samarijanac i unesrećeni, naizgled dva pojedinca i k tome međusobno stranci, u sebi i po sebi tvore jedno istinsko *mi*.

U stavu milosrdnog Samarijanca Papa vidi jedini put iz stanja suvremene ranjenosti svijeta kao i trenutak istine. Na svijetu „jednostavno postoje dvije vrste ljudi: oni koji brinu za čovjeka pogođenoga bolju i oni koji ga zaobilaze”.⁹ Te Papine riječi smijemo interpretirati i u smislu da granica između ove dvije vrste ljude prolazi kroz srce svakog čovjeka. Svaki čovjek na neki način u sebi uključuje sve uloge iz ove prisposobe: od ranjenoga, preko onih koji ga zaobilaze do milosrdnog Samarijanca. Papa napominje da se Krist pouzdaje u ono najbolje u čovjeku, u njegovu

⁶ Usp.: FT 39.

⁷ FT 62.

⁸ Usp.: FT 101.

⁹ FT 70.

sigurno dobru i milosrdnu stranu te prisposodobom potiče sve ljude da stanu pokraj stranca na cesti, oslobode se spona položaja i ravnodušnosti te čovjeku u potrebi daruju dio sebe.¹⁰

Poseban naglasak u enciklici dan je činjenici da su oni koji su zaobišli ranjenog bili religiozni ljudi – svećenik i levit. Iz njihove ravnodušnosti proizlazi da to što je netko u službi vjerovanja i štovanja Boga, ne mora značiti život po Božjoj volji. Papa domeće da, iako je kontradiktorno, može biti da oni koji ne vjeruju mogu vršiti volju Božju konkretnije i očitije od onih koji vjeruju.¹¹ Kriterij za to je, očito, bratska ljubav koja priznaje dostojanstvo ljudske osobe tako što svakom pruža ruku milosrđa i pomoći i tako vida rane drugoga i spašava ga.

Takva bratska ljubav u sebi krije jedan vrlo važan dinamizam, koji nam je otkriven u istoj evanđeoskoj prisposodbi. Ona započinje pitanjem jednog zakonoznanca upućenog Isusu: „A tko je moj bližnji“ (Lk 10, 29). Ono što slijedi, svojevrsna je revolucija koju Krist izaziva u shvaćanju bližnjega: „Ne poziva nas da pitamo tko su ti koji su nam blizu, nego da mi postanemo bliski, bližnji drugima.“¹²

Papa nas navodi na zaključak da nas ova prisposodba potiče „da proširimo svoje vidokruge, dajući općeniti pristup našem pozivu na ljubav, onaj koji je kadar nadići sve predrasude, sve povijesne i kulturne prepreke, sve sitne interese“.¹³ Primijetimo da se u ovoj ključnoj rečenici ne dokidaju razlike i zapreke na način da ih se treba odreći, nego nas se poziva da ih razumijemo kao drugotne. Sve razlike koje postoje ne trebaju biti u prvome planu niti se njima smije opravdati dobrobit jednih na štetu drugih.¹⁴ Primat treba dati ljubavi koja je univerzalno otvorena jer ljubav po Isusovu nalogu uključuje sve ljude – svakog čovjeka, a na poseban način stranca (usp.: Mt 25, 35).

Ljubav je to koja prva prepoznaje bližnjega koji je *već* ljubljen Božjom beskrajnom ljubavlju. Iz toga slijedi da svaki čovjek *već* ima darovano dostojanstvo. Taj uvid dolazi iz kršćanske vjere, koja vjeruje „da je Krist prolio svoju krv za sve i za svakoga pojedinog čovjeka i da, stoga, nitko nije isključen iz njegove sveopće ljubavi. A ako idemo do krajnjeg izvora, a to je intimni Božji život, susrećemo zajedništvo triju Osoba, što je izvor i savršen model svakog života u zajedništvu“.¹⁵

¹⁰ Usp.: FT 71.

¹¹ Usp.: FT 72, 228.

¹² FT 80.

¹³ FT 83.

¹⁴ Usp.: FV 118.

¹⁵ FT 85.

Tim je riječima i na ovome mjestu u enciklici Papa ujedno dao teološko, odnosno kristološko obzorje kršćanskog utemeljenja bratske ljubavi – Bog voli sve ljude, Krist je umro radi spasenja svih ljudi i zato oni koji se priznaju kršćanima, ne mogu ne iskazivati djelatnu ljubav prema svakom čovjeku. Stoga je za kršćanina ljubav uvijek na prvome mjestu i postaje čin štovanja Boga. Veli Papa: „Ljubav prema drugoj osobi zbog onoga što ona jest potiče nas da tražimo ono što je najbolje za njezin život.”¹⁶

Otvorena bratska ljubav ne može biti nešto prigodno ili drugotno za život ljudi. Onaj koji ne ljubi brata, ne uspostavlja ili kida niti povezanosti s drugima. Bez tih odnosa i u njihovu okviru ne može se razumjeti ni čovjek sam.¹⁷ Spoznaja samoga sebe koja je lišena bratske ljubavi ostaje zakinjuta za cjelinu, što znači da donosi nepotpunu, okrnjenu pa i lažnu spoznaju sama sebe. Već je ovdje jasno da bratska ljubav ne može biti teorija bez stvarnosti. Bratska ljubav znači naklonost prema svima. Ta se naklonost očituje, kako to pokazuje primjer milosrdnog Samarijanca, kao poštovanje, suosjećanje, uvažavanje, ljubaznost, gostoljubivost i besplatnost.¹⁸ Ona ne pozna ravnodušnost, zaobilaženje, nebrigu kao ni nametanje vlastitih svjetonazora drugima, podređivanje svega vlastitim interesima ni pokazivanje moći na štetu drugoga.

Isto tako, otvorena bratska ljubav ne znači odricanje vlastita identiteta i njegova bratstva, nego računa s čvrstim, dubokim i bogatim korijenom *svojega*: „Ne mogu se istinski susresti s drugim ako ne stojim *na čvrstim temeljima*, jer na njima mogu prihvatiti dar koji drugi donosi i zauzvrat ponuditi svoj autentičan dar.”¹⁹ Primijetimo u tim Papinim riječima nalog da bratstvo ipak računa na recipročnost kako bi bilo krajnje plodno. Tako, na primjer, Papa apelira: „Kao kršćani, tražimo da nam se u zemljama u kojima smo manjina zajamči sloboda, kao što je mi zagovaramo za one koji nisu kršćani tamo gdje su manjina.”²⁰ Međutim, izostanak uzdarja ne opravdava dokidanje otvorenosti za sve ljude. Nadalje, iz gore navedenog vidimo da bratska ljubav ne znači jednostavno preuzimanje ovoga ili onoga elementa iz područja drugoga, a da to ne bude shvaćeno kao autentičan dar koji valja sagledati i možda ga kao prilagođena položiti u vlastiti kontekst. Tako nastaje *živa kultura* koja donosi „nove sinteze koja je u konačnici na korist svijetu”.²¹

¹⁶ FT 94.

¹⁷ Usp.: FT 89.

¹⁸ Usp.: FT 92.

¹⁹ FT 143. Kurziv je naš.

²⁰ FT 279.

²¹ FV 148.

Univerzalna dimenzija bratstva nije imuna na kriva shvaćanja i izokretanja. Tako se, na primjer, univerzalna kultura može propagirati kao prevlast jednog oblika kulture koji želi postati jedini (napast babilonske kule).²² *Univerzalno* bi tu značilo *jedno i jedino* koje se nameće. Isto tako, bratstvo postaje lažno ako se bježi iz svojega, ako se gubi povezanost s vlastitim korijenima. Važnost postojanja jednoga *mi* jest u očuvanju i suživotu *svojega* koji je vlastit i koji bitno određuje i ujedinjuje braću.

Strah i nesigurnost spram drugih i nepouzdanje u njihovu bolju stranu čini bolesnom univerzalnu dimenziju bratstva. Tu se ljudi lakše zatvaraju spram različitoga, a iz te se zatvorenosti ispružena ruka prema drugome shvaća kao relativiziranje vlastitoga. Papa piše: „Druge kulture nisu neprijatelji od kojih se treba braniti, nego *različiti odrazi* nepresušnoga bogatstva ljudskoga života.“²³ Opet dolazimo do već rečenog: upoznavajući druge kroz solidariziranje s njima, jasnije vidimo drugoga, ali jasnije vidimo i sebe, svoj identitet i svoju kulturu. Zato Papa ovako primjenjuje svoju ideju: „Zemlja doživljava pravi procvat tada kada postoji konstruktivni dijalog između njezinih različitih kulturnih bogatstava.“²⁴ Teološki se ovo može prereći i ovako: Ovaj će svijet doživjeti pravi procvat tada kada bude postojao istinski dijalog između različitih odraza stvorenosti od Boga i spašenosti u Kristu. Od svakoga se, dakle, može nešto naučiti i nitko ne može biti suvišan.²⁵

U kontekstu otvorenog bratstva treba se čuvati relativizma. On ne može biti sastavnica bratstva jer dovodi u pitanje samu istinu tako što prije ili kasnije omogućuje da onaj koji je moćan ili lukav, nametne *svoju* istinu. Kad smo kod pojma *istine*, važno je napomenuti da se u enciklici istina promatra ponajviše pod vidom ispitivanja ljudske naravi u kojoj se razumom otkrivaju vrijednosti koje su sveopće i koje proizlaze iz naravi, a to je poglavito istina o jednakom dostojanstvu svakog čovjeka.²⁶ Ta je, dakle, istina nepobitna i može se prepoznati razumom te prihvatiti u svakoj savjesti. Iz toga proizlazi da je istina „potraga za najčvršćim temeljima na kojima počivaju naše odluke i naši zakoni.“²⁷ Drugim riječima, ako je nešto *uvijek i svugdje* dobro i korisno za čovjeka, ako time društvo funkcionira bolje na dobro svih, ne govori li to da je konačna pozadina toga neprolazna istina koju razum može spoznati kao dobro samo po sebi?

²² Usp.: FT 144.

²³ FT 147. Kurziv je naš.

²⁴ FT 199.

²⁵ Usp.: FT 215.

²⁶ Usp.: FT 206-209. Neke primjene u: *isto*, 227, 237s.

²⁷ FT 208.

Time Papa zapravo govori o trajnim vrijednostima – koje se otkrivaju same po sebi, a ne nametanjima ili dogovorima – i u tom kontekstu piše najvažnije riječi u enciklici o bratskom dijalogu, ili o „realizmu dijaloga”,²⁸ koji jedini može nadvladati konflikte, riješiti nejasnoće i osmisлити pregovore. Takav je dijalog moguć jedino u kontekstu bratske ljubavi otvorenoj prema svima: „U pluralističkom društvu dijalog je najbolji način da se prepozna ono što se *uvijek mora afirmirati i poštivati*, a što nadilazi posredni konsenzus. Govorimo o dijalogu koji treba obogatiti i prosvjetliti rasuđivanjima, racionalnim argumentima, raznim perspektivama, doprinosima različitih grana znanja i gledišta; o dijalogu koji ne isključuje uvjerenje da je moguće doći do nekih temeljnih istina koje se moraju i uvijek će se morati zastupati.”²⁹

Iz duha je čitave enciklike jasno da je Papin stav kako se ne treba bojati sukoba – ni onih unutar dijaloga ni sukoba koji nastaju zbog same ideje dijaloga. Oni su neizbježni i njih jednostavno treba podnijeti za dobro samoga bratstva.³⁰

Shvaćanju istine u enciklici pridodajemo i dinamično određenje kulture i tijesno povezivanje kulture i susreta: „Riječ ‘kultura’ označuje nešto što je prodrlo u narod, njihova najdublja uvjerenja i u njihov način života”, te Papa nastavlja: „Govoriti o ‘kulturi susreta’ znači da smo kao narod oduševljeni idejom okupljanja, traženja dodirnih točaka, podizanja mostova, planiranja nečega što uključuje sve.”³¹

Univerzalno bratstvo gradi se *kulturom susreta*, pri čemu se dijalogom razumski otkrivaju trajne istine, uključujući i etička načela, o kojima se ne može pregovarati ili ih postizati dogovorno jer proizlaze iz same ljudske naravi i trajno su valjana načela.³² Susretima se uspostavljaju prijateljstva i mir te harmonija koja omogućuje dijeljenje vrijednosti. Kultura susreta ne može bez dijaloga kao najsigurnijeg puta, dok je njezin kodeks ponašanja zajednička suradnja, a metoda i kriterij – uzajamno razumijevanje.³³

Razvidno je da ovako shvaćenom dijalogu i kulturi susreta svoj poseban i nužan doprinos mogu dati religije. Posljednje, osmo poglavlje enciklike Papa posvećuje upravo religijama u službi bratstva u svijetu. To je prilika da Papa još jednom jasno ukaže na teološki temelj kršćanskog shvaćanja sveopćeg bratstva, a to je istina o Bogu stvoritelju svih ljudi. Bog je stvorio svakog čovjeka na svoju sliku, kako objavljuje Sveto pismo,

²⁸ FT 221.

²⁹ FT 211. Kurziv je naš.

³⁰ Usp.: FT 240.

³¹ FT 216.

³² Usp.: FT 213-214.

³³ Usp.: FT 285.

i time je dano transcendentno dostojanstvo ljudske osobe.³⁴ Ta se istina brže shvaća vjerom nego razumom. Razum, uzet za sebe, „ne uspijeva uspostaviti bratstvo“,³⁵ i stoga je veća odgovornost na vjernicima, kršćanima u izgradnji sveopćeg bratstva.

Papa evocira nauk II. vatikanskog sabora prema kojem kršćanstvo ne odbacuje ništa što je istinito i sveto u drugim religijama i s poštovanjem promatra načine njihova života i djelovanja koji često održavaju zraku Istine koja rasvjetljuje ljude.³⁶ Ta Istina je Isus Krist. Papa piše: „Drugi se napajaju na drugim izvorima. Za nas je taj izvor ljudskoga dostojanstva i bratstva u evanđelju Isusa Krista.“ To je drugi važan direktni kristološki moment enciklike i traži jednu napomenu. Naime, važno je uočiti da logika ove tvrdnje polazi takoreći ‘odozdo’ – pripadnici različitih religija u svojoj privrženosti nadnaravnome imaju različite izvore za shvaćanje dostojanstva ljudske osobe i bratske ljubavi među ljudima. Za kršćane je taj izvor evanđelje Isusa Krista. Držimo da se ova Papina izjava ne može tumačiti kao relativiziranje Kristova spasenjskog posredništva na način da je on za nas izvor spasenja, a drugi imaju svoj, te je stoga Krist jedan od nositelja čovjekova spasenja. Dokaz tomu je već istaknuto Papino navođenje nauka posljednjeg koncila, po kojem se u drugim religijama može prepoznati zraka Istine koja rasvjetljuje ljude i po kojoj ljudi jedino bivaju spašeni, a to je Isus Krist, jedan i jedincati posrednik Božjega nauma spasenja svih ljudi (usp.: 1 Tim 2, 4-6).

2. Fenomenologija odnosa sveopćeg i kršćanskog bratstva

2.1. *Joseph Ratzinger: odnos brata i nebrata*

Među teološkim djelima o bratstvu ističe se svojom sustavnošću i dubinom knjiga Josepha Ratzingera naslovljena *Kršćansko bratstvo*.³⁷ U svjetlu ovoga djela možemo razvijati sadržaje koje smo susreli u enciklici *Fratelli tutti*, kao i temeljno pitanje ovoga rada, a to je odnos sveopćeg i kršćanskog bratstva.

Logika je bratstva naizgled jednostavna – razlikovati braću od onih koji to nisu. Međutim, ako bi se ostalo samo na tome, lako bi se došlo

³⁴ Usp.: FT 272, 273.

³⁵ FT 272 – s referencijom na Benedikta XVI. i encikliku *Caritas in veritate*.

³⁶ Usp.: FT 277, s citatom iz NA 2.

³⁷ Za ono što slijedi, usp.: Joseph RATZINGER, *Kršćansko bratstvo* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2008.). Također usp.: Boris VULIĆ, „Kršćansko bratstvo kao spašenost i ujedinjenost“, *Diacovensia* 23 (2015.), 71-88.

do rigidnog dualizma koji bratstvo podređuje ideologiji razlikovanja koje u konačnici razara samo bratstvo. S druge strane, pokušaji da se bratstvo utemelji u samoj ljudskoj naravi, kao što je to bio slučaj s Francuskom revolucijom, i prema kojima vrijedi da su svi ljudi zapravo braća samim tim što su ljudi, također bratstvo dovodi do apstrakcije i opet stavlja u službu ideologije.

Ono što je prema Ratzingeru prvotno za bratstvo, jest ujedinjujući princip koji rađa braću, koji ima snagu doista povezati ljude i ujediniti ih kao braću. Upravo se to vidi u starozavjetnom shvaćanju pojma *brat* koje, iako je slojevito, uvijek upućuje na ujedinjujući princip. Brat je onaj koji je rođen od iste majke (usp.: Post 4, 2), ali je brat i član iste obitelji, plemena i naroda (usp.: Post 13, 8; 2 Sam 19, 13; Pnz 25, 3), kao i član iste religije izabranog Božjeg naroda.

Nadalje, Ratzinger naziva „uzbudljivim paradoksom starozavjetne religije”³⁸ istovremenost i napetost između sveopćeg jedinstva ljudi i posebnog izabranja Izraela. Sve ljude povezuje i ujedinjuje Božje djelo stvaranja, odnosno Božje očinstvo. Ne samo da svi ljudi imaju isto, odnosno zajedničko podrijetlo u Božjem stvaranju nego je svakog čovjeka Bog stvorio na svoju sliku, sebi slična (usp.: Post 1, 26-27). Svaki je čovjek, dakle, ‘mjesto’ jedinstvene Božje prisutnosti u svijetu. Ratzinger primjećuje da se pod ovim vidom, iako postoji neodlučna otvorenost samog Izraela, brata može prepoznati u svakom čovjeku – kako onome koji pripada izabranom narodu, tako i u svakom pripadniku bilo kojeg naroda svijeta.

Jedinstvo ljudskog roda na temelju Božjeg stvaranja čovjeka na svoju sliku u Starom zavjetu treba promatrati unutar saveza i u vidu saveza, odnosno zajedništva s Bogom, koje je Bog po Noi obećao svim narodima svijeta (usp.: Post 9-10). Povijesno se taj savez prvo počeo ostvarivati s izraelskim narodom, čime nije dokinuta usmjerenost saveza na sve ljude. Možemo to reći i ovako: Božje očinstvo po stvaranju utemeljuje bratstvo svih ljudi, a Božje posebno očinstvo po izabranju utemeljuje bratstvo Božjeg naroda Izraela. Budući da je izabranje Izraela početak i paradigma izabranja svih ljudi, tako je i bratstvo izraelskog naroda jedinstveni odraz bratstva svih ljudi. U tom kontekstu, legitimno je govoriti o dvije razine bratstva, koje se međusobno ne isključuju. Prva je naravno bratstvo po stvaranju, a druga je nadnaravno bratstvo po izabranju, a to znači po Božjoj milosti. Brat po stvaranju jest brat u svojem osnovnom značenju, dok je brat po izabranju brat u povlaštenom i punom smislu.

³⁸ J. RATZINGER, *Kršćansko bratstvo*, 14.

Time smo se opet vratili razlikovanju braće. Za Ratzingera ovdje je na djelu dualno razlikovanje, a ne dualističko razdvajanje brata i nebrata.³⁹ Dualno shvaćanje bratstva znači razlikovanje između izravne braće i onih koji to (još) nisu. Istodobno to razlikovanje ne može biti utemeljujuće za protivljenje onima koji nisu braća jer je Božje stvaranje sve ljude učinilo jednakima. Zato se u Starom zavjetu očekuje da se bratska ljubav iskaže i onima koji nisu braća po izabranju (npr. ljubav prema strancima u Lev 19, 33-34).

I u Novom zavjetu Ratzinger primjećuje slojevito razumijevanje bratstva, kojemu je dodana presudna novina. Za Isusa je brat ponajprije pripadnik židovske religije (usp.: Mt 5, 47). Nadalje, odnos učitelja i učenika, u duhu rabinske tradicije, također se označava kao bratstvo, pa Krist svoje učenike naziva braćom (usp.: Mt 28, 10), a i to je bratstvo bitno povezano s Božjim očinstvom (usp.: Iv 20, 17). U Novome zavjetu susrećemo i sljedeće razine bratstva: Kristov brat i sestra jest svaki čovjek koji se s njim ujedinjuje u prihvaćanju Božje volje (usp.: Mk 3, 31-35), Kristov brat i sestra jest čovjek u potrebi (usp.: Mt 25, 31-46). U Djelima apostolskim i poslanicama pojmom *braća* označavaju se samo kršćani.

Božje se očinstvo u Novom zavjetu više ne shvaća samo pod vidom izabranja i stvaranja. U Pavla se Božje očinstvo razmatra ontološki – na razini same božanske biti. Bog jest Otac. Čovjek, sudjelovanjem u sinovstvu utjelovljenog i proslavljenog Sina Božjeg, postaje posinovljen, a to znači Očev sin i Kristov brat (usp.: Rim 8, 29; Heb 2, 11-12.17). Sudjelovanje novoga čovjeka u sinovstvu Sina istodobno je i sudjelovanje u Kristovu bratstvu sa svim ljudima za koje je prolio svoju krv na križu. Čovjekovo sinovstvo po milosti uvijek je, dakle, i bratstvo po milosti. Taj dar spasenja dan je kao mogućnost svakom čovjeku, kojega Bog stvara tako da ga želi ljubiti u Kristu, kao *sina u Sinu* i *brata u Bratu*. To je ta presudna novina Novoga zavjeta za bratstvo među ljudima. Nebeski Otac sigurnost je novoga bratstva u Kristu, a Krist uzor i zaštita bratstva među ljudima.

Koji je onda ujedinjujući princip toga novog bratstva u Kristu? On nadilazi svaki poznati ujedinjujući princip i kao konačni izvor bratstva stavlja čovjekovo spasenje shvaćeno kao zadobivanje udjela u Kristovu sinovskom odnosu s Ocem koje je uvijek dioništvo i u Kristovu bratstvu sa svim ljudima. Taj se ujedinjujući princip, prema Ratzingeru, treba istodobno prepoznati i kao poseban i kao sveopći. Što se pod tim misli?

Brat se postaje krštenjem, a svi ostali sakramenti, posebice euharistija, obnavljaju i hrane kršćansko bratstvo. Pod tim vidom postoji jasno

³⁹ Usp.: J. RATZINGER, *Kršćansko bratstvo*, 17.

razlikovanje brata i onoga koji to nije. Brat u izravnom teološkom smislu jest svaki kršćanin. Ratzinger zaključuje: „Samo je ova ograničena upotreba pojma ‘brat’ kršćanska; dokidanje je te granice prosvjetiteljsko. Samo je u tom ograničenju pojam ‘brat’ uopće ostvariv.”⁴⁰ Takva granica je nužna kako bi se postiglo stvarno bratstvo koje onda postaje sveopće otvoreno, u skladu s Isusovim nalogom ljubavi prema svim ljudima, što uključuje čak i neprijatelje (usp.: Mt 5, 43-48).

Time nismo rekli sve o kršćanskom bratstvu koje je otvoreno za sve ljude. U tom dinamizmu otvaranja bratstva univerzalnome ljudskom rodu za Ratzingera je ključan Kristov križ – on čini srce Ratzingerove teologije bratstva. Raspeti Božji Sin na križu istovremeno je i izabrani brat i nebrat koji stoji izvan svojega izabranja. Krist se, dakle, svojom otkupiteljskom žrtvom zastupnički stavlja na mjesto brata i nebrata te ih tako trajno unosi u Božju ljubav, darujući im milost posinovljenja, što je, kako rekosmo, uvijek i milost bratstva. Kristov križ je žrtva pomiriteljica suprotstavljenosti između braće i onih koji to nisu ili to još ne žele ili ne znaju biti. Na Kristovu križu brat i nebrat postaju braća, oni koji žive jedan s drugim i jedan za drugoga. Tako se još jednom izabranje jednih potvrđuje kao izabranje za druge, a ne protiv drugih. Božje izabranje je, stoga, uvijek i poslanje, i to napose među onima koji su na Kristovu križu iz nebraće postali braća po spasenju u Kristu.

Prema tome, granice kršćanskog bratstva i dalje postoje, ali su one trajno otvorene prema svima s kojima su kršćani sjedinjeni i prineseni u Kristovoj zastupničkoj žrtvi na križu. Iza svega stoji ista Božja milost koja spašava brata u njegovu izabranju, ali može spasiti i ne-brata u njegovu ne-izabranju. Za one koji stoje izvan tih otvorenih granica kršćanskog bratstva, Ratzinger koristi sintagmu *drugi brat*.⁴¹ Nakon Kristova križa nebrat uvijek postoji kao *drugi brat* koji je s prvim bratom otajstveno sjedinjen i upravljen kršćanskom bratstvu.⁴² A to znači da na otajstveni način drugi brat pripada kršćanskom bratstvu koje je vidljivo sabrano u Crkvi Kristovoj. Rečeno jezikom enciklike *Fratelli tutti*, prvi brat zato ne osuđuje drugog brata, nego se zaustavlja kod njega, primjećuje ga, iskazuje mu poštovanje i ljubavno se op-hodi s njim. Pomaže mu i stavlja mu na raspolaganje svoje vrijeme, pažnju i zapravo sama sebe. Prvi brat zato moli za drugog brata, nada se i trpi za njega. Jednom riječju, prvi brat ljubi svojega drugog brata te mu tako otvara put povratka u Očevu kuću.

⁴⁰ J. RATZINGER, *Kršćansko bratstvo*, 65.

⁴¹ Usp.: J. RATZINGER, *Kršćansko bratstvo*, 77-80. Upozoravamo na to da se u nauku Crkve pripadnici izraelskog naroda često nazivaju „starijom braćom”. Usp.: *Katekizam Katoličke Crkve* (= KKC), (Zagreb: Glas Koncila, 2016.), br. 63.

⁴² U analogiji s naukom u LG, br. 13.

2.2. Karl Rahner: rizik istinskog bratstva

Nakon Ratzingerova tumačenja odnosa brata i nebrata, u našoj razradi fenomenologije odnosa sveopćeg i kršćanskog bratstva prelazimo na promišljanja Karla Rahnera o bratstvu koje on jednostavno određuje kao ljubav prema bližnjemu.⁴³ Zato svoja promišljanja započinje s temom ljubavi. Odmah primjećuje da se ljubav prema Bogu i ljubav prema čovjeku shvaća parcijalno, a nerijetko i odviše površno, ako se ljubav prema Bogu razumije kao opsluživanje njegovih zapovijedi, a ljubav prema bližnjemu kao teško ostvarivi izraz ljubavi prema Bogu. Za Rahnera je ljubav prema Bogu temelj i svrha svake pojedinačne zapovijedi, ali se Boga ljubi istinski samo ako ga se ljubi zbog njega samoga, ako se izlazi iz sebe i zaboravlja na sebe zbog Boga. Takva je ljubav punina slobodnog ostvarenja ljudskog života, koja se postiže samo ako se ne traži punina, nego ljubav prema Bogu. Budući da je Bog neshvatljivi misterij, čovjekova ljubav prema njemu zapravo je uvijek Božji dar, Božje čudo darovano čovjeku.

Odnos između ljubavi prema Bogu i ljubavi prema čovjeku puno je intimniji i uži od toga da je ljubav prema bližnjemu zahtjev koji proizlazi iz ljubavi prema Bogu i da je njezin izraz. Prema Rahneru, ljubav prema bližnjemu uvjet je koji prethodi ljubavi prema Bogu: „Ne postoji ljubav prema Bogu koja već ne bi bila u sebi ljubav prema bližnjemu i koja po vršenju ljubavi prema bližnjemu ne postiže svoju svrhu. Samo onaj koji ljubi bližnjega može znati tko je uistinu Bog. I samo onaj koji u biti ljubi Boga može uspjeti (...) bezuvjetno ući u relaciju s drugim čovjekom, bez da ga učini sredstvom vlastitog samopotvrđivanja.“⁴⁴

Na taj je način Rahner ukazao i na temeljnu slabost suvremenog humanizma, ako se u njemu vjera odvaja od ljubavi, što ljubav prema bližnjemu izokreće u mogućnost samopromocije onih koji 'ljube'. Za naše je pitanje ovdje najvažnije intimno sjedinjenje ljubavi prema čovjeku i ljubavi prema Bogu, koje postoje u dinamizmu koji se zapravo ne može učiniti dvojakim. Taj je dinamizam neovisan o stupnju refleksije onoga koji ljubi i on stoji kao nutarnja raspoloživost čovjeka za odnos s Bogom i bližnjima.

Nadalje, Rahner ukazuje da povijest nije tek razvoj stvarnosti koje već postoje, nego ona u sebi podrazumijeva nova iznenađenja, posve neočekivana i nepredvidiva. Tako nije moguće otvoriti evanđelje i očekivati da se u njemu pronađu sve obveze i upute za ljubav prema bližnjemu. Ljubav prema bližnjemu treba računati na nove stilove i sadržaje koji se

⁴³ Prikazujemo promišljanja iz: Karl RAHNER, *Chi è tuo fratello? Il rischio della vera fraternità* (Cinisello Balsamo: San Paolo, 2015.).

⁴⁴ K. RAHNER, *Chi è tuo fratello?*, 16.

prije nisu mogli ni zamisliti. U tom kontekstu njemački teolog osamdesetih godina prošlog stoljeća primjećuje da je ljubav prema bližnjemu shvaćena kao bratstvo ušla u novu povijesnu fazu. Iako se njezin početak ne može precizno datirati, novu etapu shvaćanja bratstva bitno određuju težnje ljudskog roda za sve većim zbližavanjem, povezivanjem i ujedinjenjem, iako na vjerskome planu prevladava individualistički mentalitet.

Težnja za ujedinjenjem ljudi poglavito se uočava u činjenici da ni jedan događaj na svijetu nije toliko dalek da ne bi imao posljedice za sve ljude (npr. koronavirus), kao i u činjenici da se zemlja sve više doživljava kao zajednički životni prostor za sve ljude (npr. ekologija). Događa se zapravo ono što je bila nakana izgradnje starozavjetne babilonske kule – raspršeni narodi doživljavaju se ujedinjeni i međuovisni, a u tom se kontekstu, na primjer, ateizam profilira kao prava državna religija. U takvu stanju, prema Rahneru, „Crkva sada može i mora istinski postati *svjetska Crkva*, u pravom smislu te riječi i tako ostvariti kršćansko bratstvo na posve nov, do sada nepoznati način.”⁴⁵

Drugim riječima, nema puno smisla danas prenositi kršćanstvo kao da je ono dominantno europski produkt (latinski jezik, neogotičke crkve, europski sveti, izbor biskupa po ‘rimskim’ kriterijima...). Ideja *svjetske Crkve* znači i promjenu shvaćanja kršćanskoga bratstva, koje se sada treba početi odnosno nastaviti izgrađivati kao *svjetsko bratstvo*. Forme ostvarenja toga bratstva u svijetu moraju biti slobodne od dominacije jednoga (europskog, zapadnokršćanskog) modela, pa i onda kad se forma bratstva jednih drugima čini strana i neshvatljiva. Jedinstvo, dakle, ne znači uniformiranost.

U svojoj biti bratstvo, tj. ljubav prema bližnjemu, poprima drukčije značenje i dostojanstvo ako ga se shvaća kao utjelovljenje ljubavi prema Bogu, a ne tek kao jednu od zapovijedi koje Bog stavlja pred čovjeka. U općoj kršćanskoj svijesti, ukazuje Rahner, ljubiti bližnjega stanjeno je na ne imati ništa protiv njega i pomoći mu koliko se može u skladu s njegovim molbama. Tu već imamo računicu, a gdje je ona, tu nema istinske ljubavi niti se ostvaruje najviša forma slobode, a to je sloboda od sama sebe. Je li čovjek danas uopće sposoban ljubiti bezinteresno i onkraj bilo kakve računice? S tim pitanjem Rahner ukazuje da je bratstvo, shvaćeno kao bezinteresna i slobodna ljubav prema bližnjemu, itekako rizična za čovjeka. Dok s jedne strane vrijedi da se čovjeka stvarno može susresti samo u okrilju bratstva i da je življenje bratstva najautentičnije životno djelovanje, s druge strane rizik je drugoga ljubiti tako da ga se prihvaća

⁴⁵ K. RAHNER, *Chi è tuo fratello?*, 32. Kurziv je naš i ističe poznatu Rahnerovu sintagmu.

sa zanimanjem, entuzijazmom, suosjećanjem i da se pritom uvijek osobni interesi ostavljaju po strani, kao i to da se u konačnici može ostati neuzvrćene ljubavi.

Zanimljivo je istaknuti da na pitanje postoji li danas u svijetu simbol koji odražava svijest o jedinstvu ljudskoga roda, Rahner odgovara da bi to mogla biti upravo papinska služba u svjetskoj Crkvi, bez obzira na to prihvaća li se ili ne u svijetu njezina dogmatska narav.⁴⁶ Kako bilo, Rahner je svjestan da svojom vizijom bratstva očituje kršćanski optimizam, koji – kako smo vidjeli i u enciklici *Fratelli tutti* – računa na čovjekovu bolju stranu te je uvjeren da se takvo čudo doista može slobodno i neusiljeno ostvariti, i to poglavito u svakodnevnoj banalnosti.

2.3. Michel de Certeau: stranac i jedinstvo u različitosti

U dosadašnjem tijeku našega rada jasno je da kršćansko bratstvo uključuje i strance, one koji nisu braća, odnosno one koji su nam *drugi brat* i kojega ljubimo radi ljubavi same te tako naše bratstvo otvaramo drugome i drukčijem. Na to ćemo sada nadovezati izabrane misli francuskog mislioca Michela de Certeaua.⁴⁷ Za njega pojam *stranac* posjeduje bremenito teološko značenje, ako se sam Bog otkriva kao *stranac*, kao potpuno drugi i drukčiji u odnosu na čovjeka, ali i kao *zanemareni stranac*, ako „k svojim dođe i njegovi ga ne primiše“ (Iv 1, 11).

Nadalje, naš mislilac napominje da treba ostati realističan i ustvrditi da je Crkva društvo, a svako se društvo definira u odnosu na ono što iz sebe isključuje – određuje se tako da se razlikuje. Ustanovljenje jednoga društva, pa tako i Crkve, znači uspostavu novih stranaca, odnosno svako novo *mi* donosi nove *druge*. Uvijek će zato Crkva biti označena kušnjom da se prema strancima postavi negativno i eliminacijski.

Međutim, pravo značenje stranca De Certeau otkriva u onome što *nedostaje* kršćanima.⁴⁸ Rečeno smjerom enciklike *Fratelli tutti*, stranac po kraj puta je onaj koji nedostaje Samarijancu kao Božjem čovjeku. Do takva zaključka naš mislilac dolazi pogledom na misijske pokrete ranog kršćanstva. Petru manjka Kornelije kako bi shvatio da nesvjesno postavlja granice djelovanju Duha uskrslog Krista (usp.: Dj 10). Petar s Kornelijem bolje shvaća Boga (koji nije pristran), zatim Krista (on je Gospodin svih ljudi) i čovjeka (Kornelije je čovjek kao i drugi), ali i Kornelije svojim krštenjem

⁴⁶ Usp.: K. RAHNER, *Chi è tuo fratello?*, 62-65.

⁴⁷ Osvrćemo se na: Michel DE CERTEAU, *Lo straniero o l'unione nella differenza* (Milano: Vita e pensiero, 2010.).

⁴⁸ Usp.: M. DE CERTEAU, *Lo straniero o l'unione nella differenza*, 17.

čini korak naprijed i započinje svoje obraćenje. Ovdje je vrlo važno uočiti da uvijek treba razlikovati druge od naših ideja o njima. Spomenuti misijski pokreti nisu se poduzimali s ciljem osvajanja, nego im je smisao otkrivati Boga tamo gdje još nije prepoznat. Kršćani su zato poseban privilegij pridavali, uz zatvorenike, izbjeglice i siromašne, upravo strancima.

Dakako da odnos kršćanina i stranca poznaje konflikte. I njih De Certeau teološki promatra te zaključuje da iskustvo sukoba prije svega otkriva ljudsku ograničenost. Ljudi nisu bogovi i o njima ne ovisi sve, nego samo pojedino i nešto. Svatko je odgovoran za svoj život i svoje poslanje u društvu. Osobna odgovornost poštuje odgovornost drugih, ali zbog napetosti različitoga dolazi do sukoba između ljudi. Do uzajamna poštovanja ljudskih odgovornosti također se došlo preko ljudskih konflikata. Zakoni i uredbe postoje upravo zato kako konflikt ne bi preuzeo sve, odnosno kako bi se zajamčila granica između sukoba koji su svojstveni ljudima koji žive različito od onih koji uništavaju određenu kolektivnost.

Ako je istina da se ne može živjeti bez drugih i da se stvarnost shvaća tek onda ako se uzme u obzir što drugi kažu o njoj i kako ju oni žive, onda je također istinito to da se ne može izbjeći borba s drugima kako bi se obranili vlastiti interesi i prava. Drugi, dakle, dolazi kao prijetnja i ugroza vlastitoga. Konflikt vlastitog i tuđeg događa se u susretu s drugima, a to znači da susret postaje prilika za uvijek bolje izmirenje – i s ljudima i s Bogom. Tako se u konfliktu i pomirenju s drugima otkriva novi smisao vlastitoga. Vlastito se uvijek poštuje na poseban način i njega treba uvijek čuvati i davati mu prednost, čak ako to znači i radikalni izbor vlastitoga kroz mučeništvo. Ovdje prednost valja razumjeti ne u smislu da je tuđe uvijek i drugotno, nego da se tek iz vlastitog može ponirati u smisao drugoga.

Siromaštvo ljudske komunikacije očituje se u želji koja nas povezuje s drugima i istodobno u razlikama koje nas od njih razdvajaju. I tu je na djelu ista kušnja – asimilirati druge sebi. De Certeau ovako piše: „Bog je *moj*, da, jer njemu pripadam, a ne zato što on pripada meni. Toliki drugi su isto njegovi, koji nisu kao ja; toliki drugi bez kojih ja ne bih bio s Bogom i s kojima se ipak ne slažem.”⁴⁹ Drugim riječima, Bog je već i kod drugih, samo mi to još nismo znali ili oni to još ne znaju. Drugi je isto Božje dijete koje mi govori o Bogu. Zato nas vjera obvezuje na obraćenje jedinstvu u različitosti u kojem vlada reciprocitet, uzajamno poštovanje jednih i drugih te dijalog različitih.⁵⁰ Potreba da svi budemo isti, jest bolest, kao što je bolest i utopijski univerzalizam koji se odriče svake posebnosti, a to znači

⁴⁹ M. DE CERTEAU, *Lo straniero o l'unione nella differenza*, 32.

⁵⁰ Usp.: M. DE CERTEAU, *Lo straniero o l'unione nella differenza*, 152-154.

i same braće. I za francuskog teologa zakon ljubavi (usp.: Rim 13, 10) je taj koji obvezuje da u drugome, u strancu prepoznamo brata – iako drukčijeg od ostale braće.

2.4. Marcello Pera: mogućnosti i izazovi dijaloga

Prethodni mislilac upozorio je na važnost dijaloga između različitih. Dijalog je, vidjeli smo, vrlo važna premisa enciklike *Fratelli tutti* ukoliko je najčešća i najproširenija forma ostvarivanja sveopćeg bratstva među ljudima – nema bratstva ako nema dijaloga i obratno. No, kao što bratstvo može postati apstraktan pojam, tako umjesto istinskog dijaloga mogu nastupiti njegovi surogati koji onda doprinose samo i jedino relativizmu, sinkretizmu, ali i krivo shvaćenom religijskom pluralizmu (sve su religije iste). Stoga ćemo se sada približe osvrnuti na dijalog kršćanskog i sveopćeg bratstva ljudskog roda, i to polazeći od zaključaka koje nam je ponudio Marcello Pera – talijanski filozof, senator, agnostik i prijatelj pape emeritusa Benedikta XVI., koji mu je i napisao svojevrsni predgovor za knjigu *Zašto se trebamo zvati kršćanima*, na koju se ovdje referiramo.⁵¹

Promišljajući o (ne)ujedinjenosti Europe, Pera zastupa tezu da međureligijski dijalog u osnovi nije moguć. Zašto? Ne može se očekivati da će se u međureligijskom dijalogu dovoditi u pitanja istine pojedine religije, i zato one ne mogu biti predmet dijaloga. To da je o vjeri dijalog nemoguć, podržava i papa Benedikt XVI.⁵² Evo primjera: ne može se voditi međureligijski dijalog o istinitosti euharistijske pretvorbe, kao ni o istinitosti Alahovih riječi. Ne može se, dakle, očekivati da će se pripadnici jedne religije odreći svojih istina prihvaćajući posve drukčije istine druge religije. Isto tako, dijalog se ne može reducirati na puko upoznavanje i razmjenu informacija jer dijalog po sebi podrazumijeva postizanje slaganja u bitnome.

Rečeno u kontekstu našega pitanja, možemo ustvrditi da se u ostvarivanju odnosa sveopćeg i kršćanskog bratstva ne može i ne treba očekivati potpuno teološko slaganje. Iz prethodno iznesenog jasno je da naš *drugi brat* pripadnik druge religije ili je areligiozan. Ali i jedne i druge to ne oslobađa obveze da pronađu zajednički temelj potreban za dijalog

⁵¹ Usp.: Marcello PERA, *Zašto se trebamo zvati kršćanima. Liberalizam, Europa, etika* (Split: Verbum, 2009.). Također se služimo člankom: Boris VULIĆ, „Međureligijski dijalog i jasnoća vjere. Promišljanje iz perspektive dokumenta ‘Dominus Iesus’ i filozofa M. Pere“, *Crkva u svijetu* 52, (2017.), 195-218, osobito 207s.

⁵² Usp.: „Pismo pape Benedikta XVI.“, M. PERA, *Zašto se trebamo zvati kršćanima*, 15-16, ovdje 15.

kako bi on bio stvaran i moguć, a ne apstraktan i unaprijed osuđen na neplodnost. Tu opet dolazimo do suglasja između Benedikta XVI. i filozofa Pere. Prema njima, dijalog između različitih religija treba se ostvarivati kao dijalog kultura, a u širem smislu kao dijalog ljubavi odnosno djela.

Perina logika argumentacije je sljedeća. Svaka religija ima tri konstitutivna elementa: nauk, načela tumačenja nauka i kulturne posljedice. Ovo potonje odnosi se na konkretne, vidljive posljedice religije, pri čemu na prvo mjesto treba staviti one etičke. Etičke posljedice religije su najopipljiviji učinci religija i po njima se čak može mjeriti koja je religija bolja u odnosu na druge. Primijetimo da više nije riječ o tome koja je religija *prava*, nego koja je *bolja* i koja čini više dobrih djela u svijetu, što je u konačnici osnovno za poimanje bratstva u pape Franje. Međukulturni dijalog se zato čini kao stvarno moguć jer ima zajedničko tlo, a to je kultura shvaćena kao sveukupnost čovjekova djelovanja, u što se svakako uključuje etička baština čovječanstva koja odražava trajne ljudske vrijednosti.

Ta bi baština trebala biti kriterij za propitkivanje ne je li neka religija spojiva s kršćanstvom, nego u kojoj je mjeri pojedina religija spojiva s etičkom ili moralnom baštinom čovječanstva, koju Pera vidi sažetom u poveljama o ljudskim pravima (što uključuje teme poput jednakosti, jednakopravnosti, slobodi...). Time je dijalogu među različitim omogućena stvarna rasprava o tome koja religija u svijet utiskuje bolje kulturne odnosno etičke posljedice u osnovi religioznog opredjeljenja, što onda može dovesti i do boljeg razumijevanja dogmatske jezgre pojedine religije. Također u tako shvaćenom dijalogu moguće je mijenjati, ispravljati ili čak odbaciti vlastite stavove, kao i kritički se osvrnuti na druge. Isto tako je moguće i da pripadnici pojedine religije preko boljih opipljivih posljedica druge religije na koncu prihvate istinu te religije kao svoju i time slobodno pristanu na obraćenje – jer ako su nečija djela vjere ispravnija, ne pokazuje li to da mu je ispravnija i dogmatska jezgra? Tako shvaćen dijalog nije apstraktan, već je postavljen na realan način kao moguć, ostvariv i plodonosan za sve, a da pritom ostaje propustan za navještaj i obraćenje.

3. Teološki zaključci o odnosu sveopćeg i kršćanskog bratstva

Nakon analize izabраниh sadržaja fenomenologije bratstva kani-mo sada ponuditi neke teološke zaključke o odnosu sveopćeg i kršćanskog bratstva u duhu enciklike *Fratelli tutti*, imajući na umu da se treba uhvatiti ukoštac i s glasovima koji su Franjinu viziju bratstva procijenili kao horizontalnu, sinkretističku i utopističku.⁵³

⁵³ O takvim glasovima više u: Carlo L. ROSSETTI, „Fraternità, Chiesa e religioni. Fratelli tutti, l’utopia catechonica di papa Francesco”, *Rassegna di Teologia* 62 (2021.), 45-66.

Prije svega, dvije napomene. Točno je da Franjin nauk o enciklici rijetko zalazi u dramatičnost povijesti spasenja. Jamačno zato jer se želi fokusirati i uzdati u čovjekovu bolju stranu, upravo poput Krista. Također je djelomično točno da isti nauk rijetko upućuje na Krista. Moglo je biti više izričitog govora o Kristu u kontekstu bratstva, ali kao da je Papa htio izbjeći da se puno govori o Kristu jer se time može upasti u govor koji nije dostojan vjere.⁵⁴

Enciklika *Fratelli tutti* pred nas stavlja stvarnost bratstva kao ni jedan crkveni dokument prije. Točno je da papa Franjo rehabilitira emotivnu dimenziju bratstva te otkriva zašto bi ono i politici trebalo biti presudno važno.⁵⁵ Ali prije svega stalo mu je doprijeti do razuma i srca svih vjernika i svih ljudi dobre volje te im učiniti razvidnim užitak bratstva. U nauku enciklike *Fratelli tutti* bratstvo je ključna ideja, temeljna stvarnost i prva paradigma svih ljudskih odnosa. Vrijednost bratstva je polazište dijaloga među ljudima, ali i cilj svih dijaloga te zato nezaobilazan preduvjet izlaska iz krize suvremenog svijeta.⁵⁶ Papa kao da sanja novu kulturu i novo ljudsko društvo u kojem će se vrijednosti dostojanstva ljudske osobe pridružiti i važnost ljudskoga bratstva.⁵⁷ Bratstvo je stožer Franjine vizije svijeta kao velike ljudske obitelji i konkretizacija onoga što u ranijih papa nalazimo u pojmu „civilizacija ljubavi“.⁵⁸ Bratstvo jest i treba biti realnost ljudskoga roda, a ne tek metafora ili moralni konstrukt. U tom svjetlu Crkva jasnije razumije svoju službu u svijetu ukoliko se stavlja na put promicanja sveopćeg bratstva među ljudima i evanđeoske vizije toga bratstva.⁵⁹

Možemo govoriti o četiri vrste bratstva među ljudima, i to s obzirom na ujedinjujući princip. Prvo je bratstvo po stvorenosti – čitav kozmos i sve u njemu povezano je u bratstvo. Drugo je bratstvo promatrano pod vidom čovječstva – svi su ljudi braća time što su ljudi. U treće bratstvo ulaze braća koja ispovijedaju vjeru u jednoga Boga stvoritelja, a

⁵⁴ Usp.: C. THEOBALD, *Fraternità*, 91.

⁵⁵ Usp.: https://www.doppiozero.com/materiali/ingozzati-di-connessioni-vuoti-di-fraternita?fbclid=IwAR0emW_g4MnpZg9NEv7ZmhxULCd25mWyklhg4x6hwcutApnBEka4ET0L5RU (pristup: 2. XI. 2021.).

⁵⁶ Usp.: Nikola BIŽACA, „Papa Franjo i religije ili ozbiljno shvaćanje Sabora“, *Vjesnik Dakovačko-osječke nadbiskupije* 149, 9 (2021.), 4-8, ovdje 5-6.

⁵⁷ Usp.: FT 8.

⁵⁸ Usp.: C. L. ROSSETTI, „Fraternità, Chiesa e religioni“, 48; N. BIŽACA, „Papa Franjo i religije ili ozbiljno shvaćanje Sabora“, 6.

⁵⁹ U to se, dakako, uključuju i ekumenska nastojanja te u tom kontekstu upućujemo na: Karel SLÁDEK, „Ecumenism of Russian intellectuals in the late 19th and early 20th century“, *ET-Studies* 7, 2 (2016.), 329-339.

četvrto je bratstvo po Kristu i čine ga oni koji ispovijedaju vjeru u Isusa Krista, pravoga Boga i pravoga čovjeka. Kamo svrstati bratstvo pape Franje opisano u enciklici *Fratelli tutti*? Čini se da ono pokušava ujediniti sva dosad imenovana bratstva izabirući milosrđe kao ujedinjujući princip novog sveopćeg bratstva – svi su potrebni milosrđa i svima ga valja iskazati. Takvo je bratstvo na neki način ‘prirodni fenomen’ ako polazi od istine da su svi ljudi isti i da su povezani svojim čovječtvom. Ali ono podrazumijeva i prepoznavanje i odluku za bratstvo odnosno bratski stav. Za vjernike je to pristanak uz Božju volju ‘da svi budu jedno’ (usp.: Iv 17, 11.21-22).

To će bratstvo papa Franjo u enciklici razviti kao ono što je pret hodno nazvao *mistično* i *kontemplativno bratstvo* – „koje zna gledati na svetu veličinu bližnjega, koje zna otkriti Boga u svakom čovjeku, koje zna podnositi neugodnosti zajedničkog života držeći se Božje ljubavi, koje zna otvoriti srce Božjoj ljubavi da traži sreću drugih kao što je traži Otac dobri”.⁶⁰ Takvim se bratstvom onda živi i promiče mistika zajedničkog življenja, odnosno prije svega uzajamnog slušanja, a onda susretanja po kojem jedni druge podupiremo u slobodi, jednakosti i solidarnosti te jedni drugima iskazujemo milosrđe.⁶¹

Sveto pismo nigdje ne donosi definiciju bratstva i tako ne ograničava ovaj pojam. U slovu i duhu enciklike *Fratelli tutti* brat je prije svega sinonim za bližnjega, a bratstvo za ljubav prema svim ljudima. Svatko može postati svakome bližnji i to isto vrijedi za bratstvo. Bratstvo je način shvaćanja drugoga. Time je Papa zapravo aktualizirao ono što je sadržano u Svetom pismu (usp.: 1 Iv 2, 9-10; 3, 10-17; 4,20) te se izrijeком navodi i u Katekizmu Katoličke Crkve, gdje je riječ o ljubavi koja nadvladava poteškoće uspostave doista bratskog društva tako da u svakom čovjeku gleda bližnjega odnosno brata – ‘svoj drugi ja’.⁶²

Među braćom posebno mjesto pripada strancima na putu. Sv. Augustin ovako potiče: „Ako još nisi spreman dati život za brata, počni biti spreman pomoći mu svojim dobrima.”⁶³ Bližnji je brat kojemu je potrebna naša solidarnost, milosrđe, prijateljstvo i socijalna ljubav sve do mjere u kojoj se može govoriti o vlastitu nestajanju u drugome. Zato se bratom

⁶⁰ Papa FRANJO, *Evangelii gaudium. Apostolska pobudnica* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2013.), br. 92.

⁶¹ Usp.: Papa FRANJO, *Evangelii gaudium*, br. 87.

⁶² Usp.: KKC 1931.

⁶³ Citirano prema: Angela A. TOZZI, „Bratstvo”, Luciano PACOMIO – Vito MANCUSO (ur.), *Enciklopedijski teološki rječnik* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2009.), 116-118, ovdje 117.

postaje tako što se izlazi iz sebe i sjedinjuje s drugim, osobito u njegovoj potrebi i za njegovo dobro – a to je onda istinska ljudskost.⁶⁴

To izlaženje iz sebe prema drugome otkriva i dijalektiku ljudskog postojanja shvaćenog religijski. S jedne strane, svi smo stanovnici ove zemlje, ali smo istodobno i stranci na njoj – svi imamo potrebu prihvaćanja, svi na neki način želimo biti gosti, čeznemo da nas nastani drugi po svojem izlaženju.⁶⁵ Još jednom, to se ponajviše odnosi na ‘strance pokraj puta’, na one za koje nema mjesta u društvu, i to je papa Franjo posebno apostrofirao izborom evanđeoskog teksta o milosrdnom Samarijancu izazivajući tako one koji se danas čvrsto drže identiteta (uloge u društvu ili religiji), ali tako da ih taj identitet prije svega i iznad svega razdvaja od drugih. Biti brat, znači iskazati milosrđe drugome. Biti brat, temeljni je stav ispravnog postojanja u svijetu i okvir međusobne ljubavi. A ljubav ne postoji u teoriji, ona postaje stvarnost tek u djelima i bližnji se postaje samo preko djelovanja.⁶⁶ Razlike, stoga, ne trebaju biti u prvome planu, nego ljubav prema svim ljudima kao braći. Obratni slijed dovodi do uvijek štetnih polarizacija u svijetu.

Prvi koji su pozvani živjeti i izgrađivati bratstvo među ljudima jesu pripadnici svjetskih religija, od kojih svaka priznaje transcendentno dostojanstvo ljudske osobe. Zato papa Franjo potiče religije na dijalog. Ovdje taj dijalog, kako mu ne bi u samom polazištu odrekli mogućnost da bude plodan, shvaćamo kao dijalog života odnosno međukulturni dijalog u osnovi religijskog opredjeljenja, a onda – želeći ostati na tragu pape Franje – i kao teološki dijalog. Bez dijaloga između religija, između različitih odraza bogatstva stvorenosti i spašenosti, iz kojega onda izrastaju konkretne forme i plodovi zajedništva u sveobuhvatnosti ljudskoga djelovanja, teško se može govoriti o bratstvu među ljudima. Ljudski razum utemeljuje jednakost među ljudima, ali bez religijskog iskustva Božjeg stvoriteljskog očinstva i ljubavi prema svima logika bratstva neće postati dominantna. A bratstvo je ključ za suživot, mir, suradnju, milosrđe i pravednost u svijetu. Stoga na religije spada zadaća prepoznavanja, upućivanja, prihvaćanja i oživotvorenja onoga što Bižaca naziva *ontološkim bratstvom* – bratstvom koje izrasta iz Božjeg očinstva svih ljudi i njegova stvarateljskog djela.⁶⁷ Takvo bratstvo računa na recipročnost,

⁶⁴ Usp.: C. THEOBALD, *Fraternità*, 75-76.

⁶⁵ O toj dijalektici više u: Lucio SAVIANO, „La paura e l'altro. Lo straniero e l'ospite“, *Rassegna di Teologia* 46, (2005.), 288-295.

⁶⁶ Usp.: Josef SCHREINER – Rainer KAMPLING, *Il prossimo – Lo straniero – Il nemico* (Bologna: Dehoniane, 2001.), 121-122.

⁶⁷ Usp.: N. BIŽACA, „Papa Franjo i religije ili ozbiljno shvaćanje Sabora“, 6.

ali se ono ne dokida ako ta recipročnost izostaje. Bratstvo uvijek ostaje besplatni dar i zadatak.

U duhu enciklike *Fratelli tutti* dijalog s drugima i drukčijima, po kojem se otkriva istina kao konačna pozadina trajnih vrijednosti, postaje za Crkvu i kršćane put kojim se i sami spašavaju ako se tako stvara otvoreni, pozitivni i inkluzivni svijet sveobuhvatnog bratstva ljudskih bića.⁶⁸ Dakako da se time ne dira u načelo *extra Ecclesiam nulla salus*, ali ga se bolje shvaća kao aksiom *extra Christum nulla salus, sine Ecclesia nulla salus* jer Božji naum spasa obuhvaća sve ljude i jer se Krist svojim utjelovljenjem sjedinio sa svakim čovjekom te da Crkva ostaje biti znakom i sredstvom zajedništva Boga i čitava ljudskog roda u kojem milost Božja nevidljivo djeluje.⁶⁹ Iz rečenog proizlazi da je upravo na kršćanima, koji ispovijedaju vjeru u Boga Oca kao stvoritelja, Sina kao spasitelja i Duha kao posvetitelja svih ljudi, da budu prvi nositelji dara i zadatka izgradnje sveopćeg bratstva ljudi.⁷⁰

No, u kojem onda odnosu stoje sveopće i kršćansko odnosno crkveno bratstvo? Prije pokušaja odgovora ustvrdimo da ova dvostrukost bratstva ukazuje na tradicionalni nauk o dvostrukom redu naravi i milosti.⁷¹ Svi su ljudi braća ako su Božja stvorenja, dakle po naravi, i ako su otkupljeni po Kristu, odnosno po Božjoj milosti. Teološki temelj sveopćeg bratstva proizlazi iz istine vjere da je Bog stvorio svakog čovjeka na svoju sliku (usp.: Post 1, 26), ali i iz istine da je Krist umro za sve ljude (usp.: 2 Kor 5, 15). Te istine ne ovise o stupnju vjere, svijesti i refleksije pojedinog čovjeka, ali plodnost i 'opipljivost' tih istina u životu svakog čovjeka i svijeta ovise o njihovu slobodnom prihvaćanju. Ljudsko bratstvo teži da se očituje u ljudskosti i da se ostvari po njoj, jednako kao što se i kršćansko bratstvo očituje i ostvaruje po zajedništvu onih koji su sinovi u Božjem Sinu i međusobno prava i prva braća i sestre – preporođeni vjekom u Krista i sakramentom krsta.

Za skiciranje odgovora ili barem okvira u kojem valja pronaći put za razumijevanje odnosa sveopćeg i kršćanskog bratstva poslužiti će nam analogija s važnim aksiomom teološkog razumijevanja odnosa Boga i

⁶⁸ Usp.: N. BIŽACA, „Papa Franjo i religije ili ozbiljno shvaćanje Sabora“, 7.

⁶⁹ Usp.: LG 1, 16; GS 22.

⁷⁰ Usp.: Armando NUGNES, „Fraternità: una proposta 'cristiana' per il mondo. Fratelli tutti e la questione dello specifico cristiano della fraternità“, *Rassegna di Teologia* 62, (2021.), 29-44, ovdje 42.

⁷¹ Usp.: BENEDIKT XVI., *Caritas in veritate. Enciklika o cjelovitome ljudskom razvoju u ljubavi i istini* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2010.), br. 73.

čovjeka – *milost ne uništava, već pretpostavlja i usavršava narav.*⁷² Ustvrdit ćemo, stoga, sljedeće: kršćansko bratstvo ne uništava, već pretpostavlja i usavršava sveopće bratstvo ljudskoga roda.

U duhu Katekizma Katoličke Crkve, možemo razlikovati ljudsko i kršćansko bratstvo.⁷³ Kršćansko bratstvo nije izolirana stvarnost koja postoji sama za sebe, nego se odnosi na Božje djelovanje na već prisutnom bratstvu ljudskoga roda po stvorenosti odnosno naravi. Ljudski rod je jedinstven jer ima zajedničko podrijetlo u Bogu i zato, kako naučava Katekizam Katoličke Crkve, svi su ljudi doista braća.⁷⁴ Kršćansko bratstvo pretpostavlja sveopće bratstvo ljudskoga roda koje je sposobno postati nositeljem svojstava novoga bratstva u Kristu. To bratstvo ljudi u Kristu izvorni je Božji naum za čovječanstvo, ali ono pretpostavlja bratstvo koje se već ostvaruje po daru stvaranja čovjeka, koji je – kao član Božjega naroda – pozvan na zajedništvo s Bogom. Tom pozivu čovjek, ranjen i oslabljen grijehom, može odgovoriti samo po Kristu i u sakramentalnoj milosti krštenja.

Katekizam Katoličke Crkve uči da je sakrament krsta sakramentalni vez jedinstva među svima koji su njime preporođeni na nov život, a to znači i na novo bratstvo. Krist je temelj zajedništva među svim kršćanima, pa i onima koji još nisu u punom zajedništvu s Katoličkom Crkvom.⁷⁵ Ali je Krist temelj i sveopćeg bratstva ljudskog roda jer Bog ni jednu stvorenu stvarnost nije mislio niti želio bez njezina odnosa s Kristom. Iz toga proizlazi da Bog nikad nije mislio bratstvo ljudskoga roda bez njegova odnosa s Kristom, po kojem, u kojem i za kojeg je sve stvoreno (usp.: Kol 1, 15-20) i koji je svojim utjelovljenjem postao brat svih ljudi.⁷⁶

Zato je Kristov navještaj bratstva mjera i ključ razumijevanja sveopćeg bratstva ljudi, koje ne gubi svoju bit kad u njega uđe svjetlo evanđelja i krsna vjera kršćanskog bratstva. Sve ono bitno, dobro i plemenito u bratstvu ljudskoga roda kršćansko bratstvo ne dokida niti zamjenjuje. Kršćansko bratstvo ne uništava ono sveopće kad ljude poziva da nadiđu uvriježeno te prošire i ojačaju svoje bratstvo kako bi pročistili sve ljudske dvoznačnosti bratstva i nadvladali sve prepreke koje su mu postavljene. Kršćansko bratstvo usavršava i uzdiže ljudsko bratstvo ako mu temelj

⁷² O tome aksiomu više u: Boris VULIĆ, „*Gratia praesupponit naturam*. Pokušaj obnove skolastičkog aksioma“ *Diacovensia* 26, (2018.), 81-93. Taj će nam članak poslužiti za razvijanje analogije u nastavku.

⁷³ Usp.: KKC 1939.

⁷⁴ Usp.: KKC 360-361.

⁷⁵ Usp.: KKC 1271; LG 16.

⁷⁶ Usp.: KKC 469; GS 22.

prepoznaje u Kristovu djelu spasenja svih ljudi i ako poziva braću da nadiđu sebe i svoje najdublje ispunjenje i istinsku sreću nađu u susretu i suživotu s drugim u kojem prepoznaju Krista (usp.: Mt 25, 40), odnosno s čitavim stvorenim svijetom, u kojem prepoznaju odsjaj Božjega bića.⁷⁷ Tako ljudsko bratstvo, polazeći od kršćanskog bratstva i u vidu njega, zadobiva svoje istinsko dostojanstvo, a time i krajnje značenje, dok se kršćansko bratstvo očituje kao *znak i sredstvo* sveopćeg bratstva svih ljudi.

Zaključak

Kršćansko bratstvo ne uništava, već pretpostavlja i usavršava sveopće bratstvo ljudskoga roda. Ono je znak i sredstvo bratstva svih ljudi, tog zajedništva i međusobne upućenosti koje je preduvjet za suživot, mir, suradnju, milosrđe i ljubav između ljudi. Na Kristovu križu i nakon njega *nebrat* postaje *drugi brat*, a zajedništvo kršćanskog bratstva pozvano je na sveopću otvorenost (J. Ratzinger). Ta otvorenost izgrađuje svjetsko bratstvo u kojem ne dominiraju partikularni interesi, nego potrebe drugoga (K. Rahner). Živeći u svjetskom bratstvu, Crkva uime svojega identiteta (*mi*) neće drugima pristupati negativno i eliminacijski, nego će u njima vidjeti dar onoga što nedostaje vjernicima, pri čemu se drugi i drukčiji otkriva isto kao dijete Božje koje zbori o Bogu (M. de Certeau). A govori i svoj govor pročišćuje po dijalogu kojim se postiže slaganje u bitnome, po dijalogu koji očituje različita kulturna bogatstva i ostvaruje se kao dijalog ljubavi i djela po kojima se otkriva istina – konačna pozadina trajnih vrijednosti ljudskosti (M. Pera).

Papa Franjo uči da je ljudsko bratstvo ili otvoreno i univerzalno, ili ga uopće nema. Iz toga slijedi da će katolik ili biti brat odnosno sestra svakom čovjeku, odnosno da će tražiti i znati naći Krista vani, čak i u tuđincu – strancu na cesti, ili ga neće biti. Štoviše, ili će svi ljudi početi stvarno izgrađivati sveopće bratstvo između sebe, ili ih više neće biti.

⁷⁷ Usp.: FRANJO, *Laudato si'*. Enciklika o brizi za zajednički dom (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 2015.), br. 228, 233.

THE RELATIONSHIP BETWEEN UNIVERSAL AND CHRISTIAN BROTHERHOOD IN THE LIGHT OF THE ENCYCLICAL *FRATELLI TUTTI*

Summary

This paper sets out to approach the encyclical of Pope Francis, Fratelli tutti, by asking what is the relationship between universal brotherhood and Christian brotherhood. Although the encyclical does not deal directly with this issue, we try to offer a contribution to the expansion of the encyclical's topics. After this, we present the phenomenology of (Christian) brotherhood in the thoughts of Joseph Ratzinger (the relationship between brother and non-brother), Karl Rahner (the risks of true brotherhood), Michel de Certeau (the stranger, and unity in diversity) and Marcel Pera (problems and perspectives of dialogue between religions). The final section elaborates the basic thesis that Christian brotherhood does not destroy, but assumes and perfects the universal brotherhood of the human race, and that is why Christian (church) brotherhood is a sign of, and a means toward, the brotherhood of all people.

Keywords: *brotherhood, Pope Francis, encyclical Fratelli tutti, Joseph Ratzinger, Karl Rahner, Michel de Certeau, Marcello Pera.*

Translation: Josip Knežević and Kevin Sullivan